

NOVÉ NÁLEZY KERAMIKY Z OBDOBIA ŠTAHOVANIA NÁRODOV

K SOCIÁLNYM OTÁZKAM LONGOBARDSKÝCH POHREBÍSK NA VYBRANÝCH LOKALITÁCH
NA STREDNOM DUNAJI¹

LUCIA KOVÁČOVÁ

Keywords: Lombards, burial ground, Maria Ponsee, Szentendre, Kajdacs, ArcGIS

Abstract: *On social questions of Lombard burial grounds on selected sites in the Middle Danube region. The aim of the paper is to analyse the society which buried the dead on row burial grounds in the Middle Danube Region from the end of the 5th century to the 2nd half of the 6th century AD. According to literary sources, this territory was prevalingly inhabited by the tribe of the Lombards, whose migration is divided into three settlement phases. The database created from the analysed finding conditions on the burial grounds of Maria Ponsee, Szentendre and Kajdacs was analysed in the ArcGIS programme using the ArcMap utility. Following the results we tried to draw conclusions about structure and social differentiation of the Lombard society. The interpretation of archaeological sources was also compared to literary sources.*

Cieľom príspevku je analýza spoločnosti pochovávajúcej na pohrebiskách v oblasti stredného Dunaja od konca 5. storočia do druhej polovice 6. storočia po Kr. Z písomných prameňov vieme, že toto územie obýval prevažne kmeň Longobardov, ktorý sem prišiel z pôvodných sídiel na severe Európy (*Diakon I – II*).

Aj keď z písomných správ sme často len útržkovito oboznámení o populácii v Podunajsku, neistota o lokalizácii jej sídlisk, ďalších pohybov a nakoniec aj nejasnosti okolo bližšieho charakteru jej etnických a sociálne politických štruktúr vyvolávajú množstvo otázok (*Bystrický 2008, 81-96, 122-130; Tejral 2012, 29*).

Najviac archeologického materiálu z tohto obdobia sa dochovalo na radových pohrebiskách s prevládajúcou orientáciou hrobov Z – V. Prostredníctvom nich môžeme skúmať pohrebné rituály, zvyky a štruktúru spoločnosti Longobardov a vytvoriť si tak obraz o ich materiálnej náplni na sledovanom území.

Priebeh migrácie longobardského kmeňa je podľa všeobecne akceptovaného triedenia rozčlenený na tri časové horizonty. Prvá, severodunajská fáza zasiahla územia južnej Moravy, juhozápadného Slovenska a naddunajskú časť Dolného Rakúska. Druhá, včasná severopanónska fáza je charakteristická početnými pohrebiskami typu Szentendre. Tretia fáza je neskorá, juhopanónska a typické sú pre ňu menšie pohrebiská typu Vörs – Kajdacs (*Friesinger/Adler 1979, 58 ff; Menghin 1985, 50 Abb. 28, 209; Schmauder a kol. 2008, 88 Abb. 17*).

Pre tento príspevok sme použili výsledky analýzy, ktorej sme podrobili tri pohrebiská (Maria Ponsee, Szentendre a Kajdacs) reprezentujúce jednotlivé fázy osídlenia stredného Podunajska (*Kováčová 2012*). Analýzu sme vykonali na základe vytvorenej databázy, ktorá obsahovala všetky sledovateľné javy o hrovej jame, pochovanom jedincovi a hrovej výbave. Nazhromaždené informácie sme si preniesli do tabuliek v programe MS Office Excel 2007 a následne sme vyplnili údaje binárnou metódou – 0 a 1 (čiže 0 – nevyskytuje sa a 1 – vyskytuje sa skúmaný jav či nález. Vid' databáza: Tabela II, III, IV; *Kováčová 2012*). Dostupné plány pohrebísk sme si zdigitalizovali a zvektorizovali v programe ArcGIS Desktop vo verzii 10.0 od spoločnosti ESRI a po prepojení s databázou sme využívali prevažne jeho programovú súčasť ArcMap.

Analýza vybraných pohrebísk

Sledovaním nálezových okolností na každom pohrebisku a rozborom materiálnej náplne Longobardov sa pokúsme rozpoznať štruktúru a sociálnu diferenciaciu ich spoločnosti. Pri samotnom pohrebe bude vyhodnotená úprava hrovej jamy, spôsob uloženia pochovaného, obsah hrobu ako aj rozmiestnenie prídavkov v hrobe. Za dôležité je treba tiež považovať umiestnenie jednotlivých hrobov v rámci pohrebiska a prípadné vzťahy medzi nimi.

Celý súbor faktorov, sledovaný na troch pohrebiskách, pravdepodobne odráža sociálne pomery jednotlivcov v longobardskej spoločnosti. Pri jeho hodnotení však nesmieme zabúdať na vysoké percento vykradnutých hrobov, ktoré obmedzuje vypovedaciu schopnosť nálezových okolností, vrátane prídavkov ponechaných v hroboch (obr.

¹ Príspevok vychádza z autorkinej nepublikovanej diplomovej práce na katedre archeológie – KOVÁČOVÁ, L.: Longobardi na strednom Dunaji. Nepublikovaná diplomová práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 2012. Školiteľ Mgr. Peter Barta, PhD.

1, 2). Naopak, niekedy môžeme uvažovať, či neboli vykradnuté len hroby s bohatou výbavou, čím by aj absencia nálezov v hrobe mohla byť istou nepriamou indíciou pre niektoré závery.

Zároveň si musíme položiť otázku, či milodary ukladané pri pohreboch priamočiario vypovedajú o usporiadaní spoločnosti. Ak áno, tak do akej miery môžeme vďaka nim rozpoznať sociálnu diferenciaciu spoločnosti. Načrtnúť obraz longobardskej spoločnosti sa preto pokúsime prostredníctvom sociálnej topografie pohrebísk. Sociálna diferenciacia môže byť vertikálna, ktorá hierarchicky oddeľuje isté sociálne skupiny alebo aj horizontálna, v ktorej ide iba o rôzne rovnocenné skupiny či jednotlivcov (*Krekovič 2005, 9*).

V roku 1972 L. Binford priniesol teóriu, že príslušníci rôznych spoločenských skupín (napríklad rody) boli väčšinou pochovávaní na oddelených miestach. Zároveň doložil skutočnosť, že špecifiká súhrnu sociálnych identít určitej osoby, ktoré sa prejavujú aj v pohrebnom ríte, závisia od zložitosti sociálnej organizácie spoločnosti (*Binford 1972, 234, 235*).

Podľa štúdie E. Krekoviča je možné získať sociálnu informáciu z troch hlavných zdrojov. Ako prvý zdroj uvádza telo, ktoré nám poskytuje údaje o spôsobe pochovania. Druhým je hrob, pri ktorom je podstatná jeho forma a umiestnenie v rámci pohrebiska a tretím zdrojom je hrobový inventár, pri ktorom je dôležitá kvantita a kvalita, prípadne určité typy a druhy predmetov. Avšak upozorňuje na problém získavania sekundárnej informácie o spoločnosti z primárnej informácie o jednotlivcoch (*Krekovič 2005, 10, 11*).

Hrobové jamy a sociálna topografia pohrebísk²

Na každom analyzovanom pohrebisku sme rozpozнали skupiny hrobov s určitými znakmi, ktoré ich spájali s inými hrobmi, alebo na druhej strane ich úplne odlišovali. Na pohrebisku Szentendre boli takmer uprostred situované dva hroby najväčších rozmerov, ktoré patrili zvlášť mužovi a žene (obr. 3; *Bóna/Horváth 2009, 95, 102*). Vo výplni oboch hrobov sa zistili pozostatky pravdepodobne kamenného obloženia, čo zrejme svedčí o dôkladnom prevedení ich úprav. Spoločnosť teda musela ich úprave venovať väčšiu námahu ako pri ostatných hroboch. Obaja jedinci boli pochovaní približne v rovnakom veku, ale ich telá boli úplne rozrušené sekundárnymi zásahmi. Z tohto dôvodu má pre nás najmenšiu vypovedaciu hodnotu hrobový inventár a jedinci, ktorých kostry sa nenašli v pôvodnej polohe uloženia (*Kováčová v tlači*).

O postavení spomínaných jedincov máme niekoľko indícií – centrálné pochovávanie, špeciálnejšie úpravy jamy a okolitým hrobom sa nevenovala toľká pozornosť. Tieto faktory by mohli hovoriť niečo o výsadnejšom postavení pochovaných.

Názorovým protipólom je absencia hrobového inventáru, ktorá je pravdepodobne spôsobená vykradnutím ešte v minulosti. Tu môžeme použiť opačnú argumentáciu, že zloději narušili hroby práve kvôli novej prítomnosti bohatej výbavy. Samozrejme, naše úvahy obmedzuje množstvo subjektívnych faktorov, ale je viac ako pravdepodobné, že postavenie centrálné pochovaného páru muža a ženy na pohrebisku v Szentendre muselo byť pre vtedajšiu spoločnosť niečím výnimočné.

Na druhej strane, hroby s menšími rozmermi a hlavne hĺbkou sa nachádzali takmer na kraji pohrebiska a neboli porušené sekundárnymi zásahmi. Z toho vyplýva, že pre nás môže mať vypovedaciu hodnotu hlavne spôsob pochovania zosnulého, ktorý by mal byť neporušený, úprava hrobu a nakoniec aj hrobový inventár.

Pri najplytších hroboch bola zistená iba jednoduchá hrobová jama bez použitia iného materiálu na jej úpravu. Pokiaľ sa kostra zosnulého zachovala, tak ležala v pôvodne vystretej polohe na chrbte. Aj napriek tomu, že sa tieto pohreby nestali cieľom vykrádačov, ich hrobová výbava nebola bohatá. Preto sa môžeme domnievať, že tu boli pochovaní jedinci, ktorým spoločnosť neprikladala takú pozornosť ako pohrebom uprostred pohrebiska.

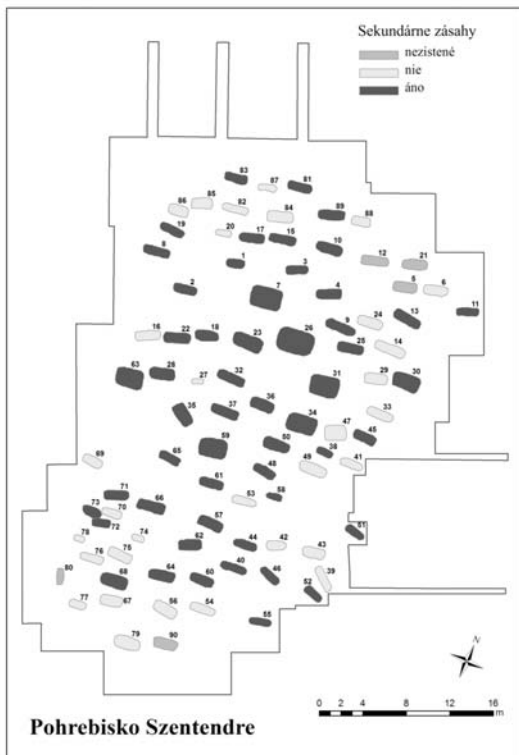
Na pohrebisku Kajdacs bola pri sledovaní najhlbších hrobových jam rozpoznaná skupina hrobov, ktorá je situovaná na východnom kraji pohrebiska (obr. 4; *Bóna/Horváth 2009, 58-78*). Hĺbka hrobov bola ovplyvnená aj úpravou hrobovej jamy, ktorá pozostávala buď z rakvy, konštrukcie domu mŕtveho alebo v jednom prípade aj kombináciou oboch. Dva hroby z nich boli neporušené, preto z týchto hrobových celkov môžeme čerpať informácie o pochovanom jedincovi, o vlastnostiach hrobu ako aj o rozmanitom hrobovom inventári.

Tak ako na pohrebisku Szentendre aj v Kajdacs ide o pohreby muža a ženy. Avšak je otázne, či boli umiestnené uprostred pohrebiska, pretože sa nachádzali na okraji realizovaného výskumu, ktorý zároveň nemusel byť aj hranicou pôvodného pohrebiska.

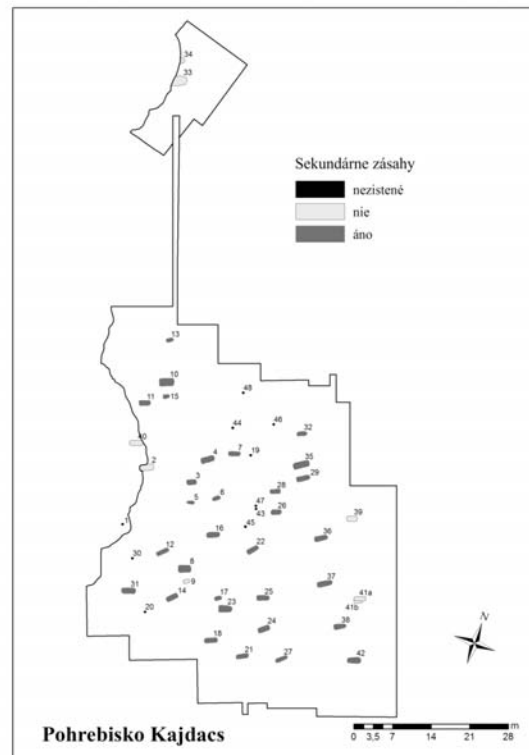
Z nálezových okolností týchto hrobov, ktoré sa zachovali pravdepodobne bez sekundárnych zásahov môžeme usúdiť, že v nich ide o významných jedincov pre spoločnosť, ktorá im zaobstarala tie najhonosnejšie pohreby na pohrebisku.

Najplytší hrob (okrem urnových) sa tiež nachádzal na kraji pohrebiska ale na opačnej, západnej strane. V tomto hrobe boli pochovaní dvaja jedinci rovnakého pohlavia (muži) s rovnakým milodarom (železný nôž; *Bóna/Horváth 2009, 75*).

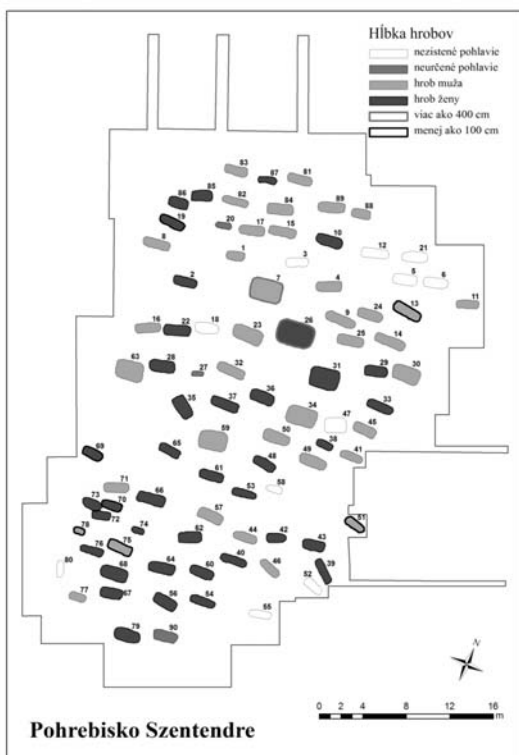
² Termín *sociálna topografia* použil Maciej Krzywka (Wrocław) na 11. Konferencii Forum Urbes Medii Aevi (FUMA XI), ktorá sa konala 6. – 8. mája 2012 v dolnorakúskej Weitre, za informáciu ďakujem Mgr. P. Bartovi, PhD.

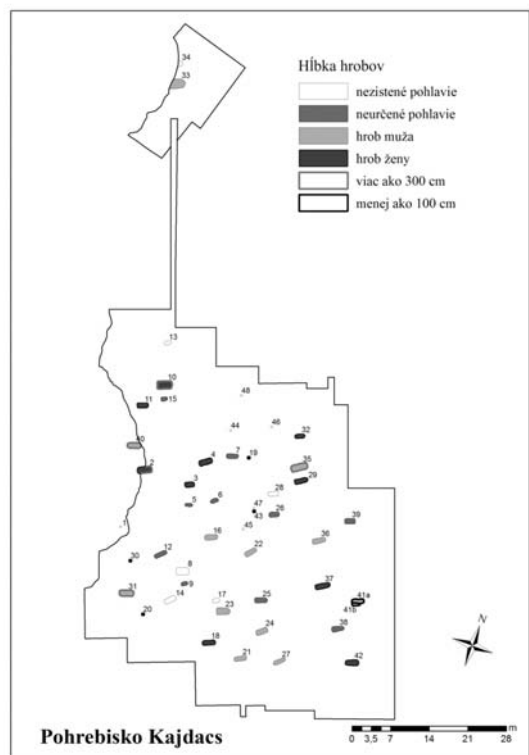
Obr. 1 Pohrebisko Szentendre – sekundárne zásahy (podľa Kováčová v tlači)

Obr. 2 Pohrebisko Kajdac – sekundárne zásahy (podľa Kováčová v tlači)

Obr. 3 Pohrebisko Szentendre – hĺbka hrobov (podľa Kováčová v tlači)

Obr. 4 Pohrebisko Kajdac – hĺbka hrobov (podľa Kováčová v tlači)

Na pohrebisku Maria Ponsee taktiež boli rozlíšené najhlbšie a najplytšie hrobové jamy (Adler 1966 – 1970, 26-30, 147-148, 211-212; Adler 1972, 120-121). Svojimi hĺbkami (maximálne 270 cm) sa viacej približovali rozmerom hrobov z lokality Kajdac (nad 300 cm) ako zo Szentendre, kde boli hroby hlbšie ako 400 cm.

Avšak tento stav zistení môže, ale aj nemusí byť spôsobený použitím rozdielnych metód výskumu. Zatiaľ čo na lokalite Maria Ponsee bola nameraná hĺbka až po odobratií vrchnej humusovej pôdy (cca 30 – 40 cm), pri záchrannom výskume na lokalite Szentendre pravdepodobne aj s ňou. Pohrebisko v Kajdacs zrejme od stredoveku chránil les, preto sa hĺbka hrobov spolu aj s urnovými zachovala v pôvodnom stave (Bóna/Horváth 2009, 181).

V prípade pohrebiska v Maria Ponsee nepoznáme rozmiestnenie najhlbších hrobov (ani najplytších), pretože nemáme k dispozícii plán pohrebiska, čiže uvažujeme bez neho. Z tohto dôvodu sa budeme aspoň z časti pridržať informácií o pochovanom jedincovi, úprave hrovej jamy a hrobovom inventári.

Hlboké hrobové jamy v Maria Ponsee mali pravdepodobne drevenú konštrukciu, z ktorej sa zachovali zvyšky dreva alebo rôznych počtov kolových jám. Zároveň boli všetky sekundárne narušené a kostry pochovaných jedincov rozhádzané a neúplné. Do týchto komplikovaných nálezových situácií nevnaša svetlo ani hrobový inventár, ktorý často absentuje a ak existoval, tak bol pravdepodobne vykradnutý.

Najplytšie hroby zrejme patrili predovšetkým detským jedincom (hĺbka pod 100 cm), pri ktorých nebola zistená úprava hrovej jamy. Zároveň sa pri nich nachádzal skromný inventár v podobe keramickej nádoby, pár korálikov či železného noža. Na rozdiel od plytkých hrobov na pohrebiskách v Szentendre a Kajdacs, tieto boli sekundárne rozrušené a kostry jedincov rozhádzané.

V situácii na pohrebisku Maria Ponsee sa môžeme domnievať, že hĺbka hrobu úzko súvisí s jeho úpravou, na ktorú sa kládol dôraz (budovanie drevenej konštrukcie) a tiež s jeho obsahom, čiže pochovaným jedincom spolu s milodarmi. Preto je možné na jednej strane sledovať vzťah medzi najhlbšími hrobmi s dôkladnejšie prevedenou úpravou a ponechanými milodarmi rôzneho druhu a na druhej strane medzi najplytšími jednoduchými hrobmi s ojedinelým milodarom.

Význam hrobového inventáru

Rozborom prítomnosti hrobového inventáru na vybraných pohrebiskách sme rozpoznali predmety (skupiny predmetov), ktoré sa našli iba pri určitých jedincoch. Ako sme už v úvode príspevku upozornili, je potrebné brať do úvahy vysoké percento vykradnutých hrobov, ktoré nám do určitej miery skresľuje vypovedaciu schopnosť ponechaných prídavkov, v niektorých prípadoch ich absencia.

Po analýze hrobového inventáru na všetkých pohrebiskách sme rozoznali tri skupiny nálezov. Prvú skupinu tvoria milodary, ktoré boli ukladané do hrobov mužov aj žien bez vekového rozdielu, teda aj deťom. V druhej skupine prídavkov sú nálezy, ktoré sa nachádzali iba v mužských hroboch a tretiu skupinu tvoria nálezy len zo ženských hrobov.

Milodar, ktorý pozostali vkladali do hrobov zosnulých oboch pohlaví, bol železný nôž, kostený hrebeň, pinzeta, keramická nádoba a potrava. Tieto prídavky sa nachádzali v hroboch v centre pohrebiska, aj na jeho periférii, vo vykradnutých ako aj v neporušených hroboch a pri jedincoch rôzneho veku.

Z uvedeného vyplýva, že tieto druhy milodarov patrili pravdepodobne k bežným prídavkom (nôž, keramika), prípadne boli častým prejavom kultu (potrava), a teda aspoň v tejto oblasti si boli mŕtvi medzi sebou „rovni“. Prítomnosť týchto artefaktov neurčuje postavenie pochovaného v spoločnosti. Preto by sme sa mali zamerať na prítomnosť ostatných prídavkov, ktoré by mohli inak diferencovať pochovaného jedinca.

Mužský hrobový inventár

Druhú skupinu nálezov sme vyčlenili na základe ich výskytu výlučne v mužských hroboch. Ide najmä o dvojsečný meč, hrot kopije, hrot šípu, železnú dýku a kovové súčasti pravdepodobne štítu, tulca a kónského postroja.

Na pohrebisku Szentendre sa našiel železný dvojsečný meč v siedmich hroboch (Bóna/Horváth 2009, Taf. 158). Všetci muži s mečom boli pochovaní v rakve a pozostatky štyroch z nich boli rozrušené sekundárnymi zásahmi.

Z rozmiestnenia týchto hrobov na pohrebisku sa zdá, že pochovaní jedinci sa nachádzali skôr na jeho okraji ako v blízkosti centrálnych hrobov. Kopija a drevený štít, z ktorého sa zachovali iba kovové súčasti, pravdepodobne tvorili kompletnú výzbroj pochovaného. Tá sa našla v piatich hroboch a tri z nich boli umiestnené blízko seba. Aj keď niektoré hroby boli sekundárne otvorené ešte v minulosti, výzbroj zrejme nebola dôvodom vykrádania.

Častejším nálezom v mužských hroboch bol hrot kopije, ktorý sa mohol nachádzať v rôznej počte a umiestnení. Súčasťou výzbroje boli aj šípy a tulec. Hroty šípov sa zistili v štyroch hroboch, ktoré boli situované po dva na protiláhlých okrajoch pohrebiska.

Na pohrebisku Kajdacs sa zistil menší počet nálezov, ktorý tvoril výzbroj a výstroj pochovaného muža. Dvojsečný meč sa nachádzal v dvoch hroboch súčasne aj s hrotom kopije, ale iba jeden z nich obsahoval aj štít. Takže kompletná výzbroj, ktorú sme videli pri pohrebisku Szentendre, sa na pohrebisku Kajdacs vyskytla len v jednom hrobe.

Na druhej strane častejším nálezom tu boli hroty šípov, ktoré sa našli v štyroch hroboch. Zároveň ani v jednom z nich nebol zistený meč, hrot kopije či kovové súčasti štítu. Všetky pohreby obsahujúce zbrane boli rozmiestnené po celom pohrebisku, a preto je náročné z toho vyvodiť bližšie zaradenie pochovaných mužov.

Na pohrebisku Maria Ponsee sme sledovali výstroj v šiestich hroboch, pri ktorých sa zistili sekundárne zásahy. Pohlavie (mužské) poznáme iba v štyroch prípadoch, avšak pri ďalších dvoch sa domnievame, že tiež ide o pochovaného muža. Na tomto pohrebisku nebol mužský hrob v kompletnej výzbroji ako na predchádzajúcich dvoch pohrebiskách.

Dvojsečný meč sa našiel iba v jednom hrobe. Spolu s ním mal pochovaný muž aj dýku, kopiju a konské zubadlo. Vedľa tohto hrobu sa nachádzal hrob s pochovaným koňom, ktorý mohol patriť na základe nálezov zubadla pochovanému mužovi. Podobnú situáciu sme rozpoznali aj na pohrebisku Szentendre, na ktorom bol jediný pochovaný koň tiež v blízkosti hrobu muža s milodarom konského zubadla (*Bóna/Horváth 2009*, 110, 111).

Kovové súčasti štítu sa našli na pohrebisku Maria Ponsee v dvoch hroboch. V jednom bol uložený pri zosnulom spolu s kopijou a saxom (ale nie s dvojsečným mečom). S mužom bol pravdepodobne pochovaný aj koň, prípadne nejaká jeho časť a pes, o ktorých svedčia pozostatky kostí.

Ženský hrobový inventár

Tretiu skupinu nálezov sme vyčlenili na základe ich prítomnosti iba v ženských hroboch. Túto skupinu tvoria korálky, spony a príslušenstvo na tkanie, čiže praslen a tkací mečík.

Najčastejším nálezom boli korálky z rôzneho materiálu, rôzneho tvaru a farby. Nachádzali sa v neporušených hroboch zrejme v pôvodnom umiestnení okolo krku, ale aj v rozrušených hroboch, väčšinou rozptýlené po celej hrovej jame. Z analýzy výskytu korálok, ktoré tvorili šperk zosnulej sa zdá, že boli v hroboch žien na celom pohrebisku, teda aj v centrálnych hroboch, aj v hroboch na periférii. Z toho vyplýva, že ozdoba z korálok bola zrejme všeobecným hrobovým inventárom u žien a jeho výskyt nám nedokáže viac vypovedať o jeho majiteľke. Preto by sme si mali všimnúť ďalšie ženské milodary – príslušenstvo na tkanie a súčasti odevu – spony, ktoré by nám mohli bližšie odlíšiť ženy medzi sebou.

Súčasťou ženského odevu boli spony. Rozlíšené boli tri typy strieborných spôn (lúčovité, esovité, terčovité), ktoré sa našli na všetkých troch pohrebiskách.

Na pohrebisku Szentendre sa zachovali všetky spomínané druhy spôn v pároch výlučne v neporušených hroboch. V sekundárne otvorených hroboch so sponami sa nenachádzali lúčovité spínadlá vôbec a po jednom kuse zostali zrejme nepovšimnuté v hrobe len spony esovitého a terčovitého tvaru. Tieto ženské hroby s nálezmi spôn boli pozdĺž takmer celého okraja pohrebiska. Navyše v šiestich hroboch sa s nimi nachádzali hlinené prasleny a v jednom prípade aj tkací mečík. Tento hrob bol bez zisteného sekundárneho zásahu. Predstavuje teda zrejme pôvodnú, kompletnú hrobovú výbavu pochovanej ženy (*Bóna/Horváth 2009*, 119-123).

Na pohrebisku Kajdacs sa zistili všetky tri druhy strieborných spôn v troch hroboch. Avšak len v jednom neporušenom hrobe sa našiel pár lúčovitých spôn, navyše spolu s praslenom a tkacím mečíkom. Tento súbor nálezov sa ojedinele vyskytol na pohrebisku Kajdacs (*Bóna/Horváth 2009*, 58-62), podobne ako aj v jednom prípade na pohrebisku Szentendre.

Na pohrebisku Maria Ponsee boli okrem už spomínaných troch typov strieborných spôn objavené aj iné druhy spôn (jedna rímska a dve pravdepodobne durínske). Všetky spony sa nachádzali v siedmich hroboch, kde pri štyroch vieme, že ide o pochovanú ženu. Tieto hroby boli vykradnuté, a teda ani v jednom sa nenašli spony v pároch tak, ako to bolo možné sledovať na predchádzajúcich pohrebiskách. Súbor nálezov, ktorý tvoria spony spolu s nástrojmi na tkanie, sa opäť našiel iba v jednom hrobe z celého pohrebiska v Maria Ponsee.

Pomocou nálezov spôn nedokážeme veľa povedať k spoločenskému postaveniu pochovaných žien. Opäť tu situáciu skresluje už niekoľkokrát spomenuté vykrádanie hrobov, ktoré výrazne ovplyvňuje prítomnosť spôn v hrobe ženy. S určitosťou však vieme, že na skúmaných lokalitách sa spony vyskytujú len v ženských hroboch, čiže môžu slúžiť ako istý „identifikátor“ pohlavia. Boli vyrobené zo striebra, ktoré je vo všeobecnosti považované za vzácny kov, a je teda možné, že vlastníctvo takéhoto vzácného predmetu prináležalo len ženám z vyššej spoločenskej vrstvy.

Nástroje na tkanie, praslen a tkací mečík boli vo viacerých hroboch sprevádzané striebornými sponami. Aj v prípade, že sa zachovali vo vykradnutých hroboch, sa môžeme domnievať, že zosnulá mala pri sebe tiež spony.

Pri tretej opisovanej skupine nálezov (korálky, spony a príslušenstvo na tkanie) objavených len v ženských hroboch sme tiež dospeli k zisteniu, že ich ukladanie do hrobu nebolo podmienené vekom zosnulej.

Archeologické pramene verzus historické pramene

Longobardov žijúcich v oblasti stredného Podunajska možno charakterizovať pomocou vyhodnotenia materiálnej kultúry objavenej na pohrebiskách, ako sme písali vyššie, alebo pomocou historických prameňov, ktoré popisujú jednotlivé osobnosti.

Až po odchode Longobardov z oblasti stredného Dunaja do Itálie vznikol v roku 643 po Kr. zápis ich právnych noriem a zvyklostí – edikt kráľa Rothariho (*Edictus Rothari*). Na základe tohto ediktu sa mnohí bádatelia pokúsili

rekonštruovať longobardskú spoločnosť (Tejral 1975, 430; Bóna 1976, 73-82; Christie 1998, 48; Droberjar 2005, 170; Bystrický 2008, 122-145; Bóna/Horváth 2009, 186).

Rothariho edikt definuje kmeň Longobardov až po príchod do bývalej rímskej provincie Panónia ako vojsko – *exercitus*, ktoré je zložené z bojovníkov – *exercitales*. Základná jednotka ich spoločnosti bola *fara*, na ktorej čele bol vojvodca. *Faru* vytvárali vedúce rodiny, ktorých členovia boli slobodní, poloslobodní jedinci a sluhovia. Počas panónskej a včasno-italskej fázy migrácie, sa kmeň Longobardov skladal z približne tridsiatich vedúcich *far* (poznáme napríklad *fara* Gausus, Harodus, Guging, Beleos, Anawa, Kaup), ktoré viedli vojvodcovia – *duces* (Bóna/Horváth 2009, 186).

Pravdepodobne v každej *fare* boli príslušníci elity, slobodní, poloslobodní jedinci a sluhovia, prípadne otroci a zajatci. Bojovníci sa mohli skladať aj zo slobodných aj z poloslobodných mužov. Ozbromení slobodní muži boli *arimanni* alebo *barones*. U nich predpokladáme kompletnú výzbroj, ktorú tvorí meč, kopija a drevený okovaný štít.

Z výsledkov našej analýzy takémuto vzoru zodpovedajú hroby z každého analyzovaného pohrebiska, ktoré obsahujú spomenuté predmety. Z pohrebiska Szentendre je známych päť mužských hrobov (obr. 1: hroby 44, 49, 81, 83, 84) s kompletnou výzbrojou, z pohrebiska Kajdacs iba jeden hrob (obr. 2: hrob 40) a na pohrebisku Maria Ponsee hrob s kompletnou výzbrojou nebol zistený.

Zároveň na každom pohrebisku sa vyskytli aj hroby, ktoré obsahovali iba niektoré predmety tvoriace zrejme pôvodne ich kompletnú výzbroj. Aj napriek tomu, že väčšina hrobov bola sekundárne rozrušených, možno predpokladať, že zbrane neboli cieľom vykrádania. Avšak nie je vylúčené, že v niektorých prípadoch boli odcudzené (napríklad dobre zachovaný meč).

Je zrejme, že ozbrojení muži mali počas sťahovania národov pre udržanie a ochranu svojho kmeňa počas migrácie jedinečný význam. Zmeny v usporiadaní bojových družín nastali počas vlády panovníka Authariho (584 – 590 po Kr.) a najmä za jeho syna Agilulfa (591 – 616 po Kr.; Droberjar 2005, 173). Čiže až v dobe, keď sa Longobardi usadili v severnej Itálii.

Pravdepodobne ako príslušníkov elity, tak aj k plne vyzbrojených bojovníkov pochovávali s jazdeckým koňom, prípadne loveckým psom. Kôň mohol byť pochovaný buď spolu s majiteľom v jednej hrovej jame (napríklad hrob 7 zo Szentendre a hrob 9 z Maria Ponsee) alebo v tesnej blízkosti jeho vlastníka (pravdepodobne hrob 47 zo Szentendre, hrob 52 z Maria Ponsee a hroby 8 a 14 z Kajdacs).

Aj keď pri týchto pohreboch je náročne určiť majiteľa v okolitých hroboch. Je možné, že pri hrobe 47 zo Szentendre bol majiteľ pochovaný v hrobe 34, ktorý mal ako milodar zubadlo. Pri hrobe koňa 52 z Maria Ponsee bola podobná situácia so susedným hrobom 53 s pochovaným mužom, pri ktorom sa našli kovania konského postroja.

Pri slobodných ženách (*arimanna* alebo *frea*), rovnakého statusu ako vyzbrojení muži, prípadne ich manželkách (Bóna 1976, 74), predpokladáme, že boli od ostatných odlišené honosnými predmetmi, napríklad striebornými sponami. Tie sa nachádzali v hroboch žien, sprevádzané aj nástrojmi na tkanie (praslen a tkací mečik), ktoré zrejme boli symbolom vyššie postavených žien (Poppová-Urbanová/Březinová/Bravermanová 2011). Všetky tieto predmety sa našli v hrobe č. 35 v Maria Ponsee, v hrobe č. 5 v Szentendre a v hrobe č. 2 a č. 18 v Kajdacs.

Pod komunitou slobodných boli poloslobodní muži – *aldii* alebo *aldiones* a ženy – *aldia*. Výzbroj muža tvoril pravdepodobne iba luk a šípy, z ktorých sa zachovali len železné hroty. V niektorých prípadoch je možné dokázať aj prítomnosť tulca, napríklad hrob č. 24 z pohrebiska Kajdacs (Bóna/Horváth 2009, 68-69). Ich manželky je však už náročnejšie identifikovať podľa atribútu, s ktorým mohla byť eventuálne pochovaná. Môžeme sa iba domnievať, že poloslobodné ženy nenosili ako súčasť odevu spony z drahých kovov.

Najnižšiu vrstvu obyvateľstva je možné hľadať v hroboch bez inventáru. Takéto pohreby sa nachádzali najmä na periférii pohrebísk (Szentendre a Kajdacs), a zároveň neboli narušené sekundárnymi zásahmi. Z toho pravdepodobne vyplýva, že potenciálni vykrádači sa vedeli orientovať na pohrebisku a poznali systém pochovávaní príslušníkov jednotlivých spoločenských vrstiev.

Je možné, že do týchto hrobov sa pochovávali sluhovia, otroci alebo zajatci – *scals*, ktorí mohli byť z kmeňa Longobardov, ale aj z okolitého obyvateľstva (napríklad iní Germáni či provinciálni Rimania). Avšak mohlo sa stať, že niektoré predmety sa do hrobu nedostali (Krekovič 2005, 11), v tom prípade by bola úvaha o hroboch sluhov či otrokov nepresná.

Záver

Rozpoznať štruktúru a hierarchizáciu longobardskej spoločnosti sme sa pokúšali pomocou ich zachovanej materiálnej kultúry a pohrebných zvyklostí na skúmaných pohrebiskách v Maria Ponsee, Szentendre a Kajdacs. Na každom pohrebisku sa zistili rozsiahle sekundárne zásahy, ktoré sťažovali vypovedaciu schopnosť nálezových okolností a zároveň naše interpretačné možnosti.

Pri sledovaní vlastností hrobových jám sme sa na pohrebisku Szentendre mohli vyjadriť k sociálnej topografii pohrebiska – najrozmernejšie hroby patrili pravdepodobne najvyššie postaveným členom spoločenstva uprostred

nekropole a najmenšie hlavne na jej periférii. Na ďalších dvoch pohrebiskách to nemôžeme potvrdiť, pretože pri lokalite Maria Ponsee sme pracovali bez grafického plánu a na lokalite Kajdacs sa najrozmernejšie hroby nachádzali na kraji realizovaného výskumu, a teda sme len predpokladali, že nemusí nutne ísť o okraj pohrebiska.

Podobne ako sme analyzovali každú hrobovú jamu a jedinca, tak sme podrobili rozboru aj hrobový inventár. Na každom pohrebisku sme sledovali rovnaké predmety, ktoré boli nerovnako zastúpené. Prítomnosťou jednotlivých druhov nálezov sme zistili špecifické prídavky v hrobách mužov resp. žien ako aj predmety, ktoré sa našli v hrobách oboch pohlaví bez vekového rozdielu (v prípade pohrebiska Szentendre, pri ktorom bol známy vek pochovaných).

Zatiaľ čo v ženských hrobách sa nachádzali korálky, rôzne typy spôn a nástroje na tkanie, v mužských hrobách dominovali zbrane (meč, kopija, dýka, štít, šípy). Hrobový inventár, ktorý bol zistený v hrobách mužov aj žien rôznych vekových kategórií (pokiaľ sme ich poznali) možno považovať za bežne dostupný artefakt, respektíve za milodar bez spoločenského významu. Z tohto dôvodu neboli pre nás smerodajné pri riešení následnej otázky štruktúry spoločnosti alebo jej hierarchizácie. Pre tento účel sa možno oprieť o historické pramene, týkajúce sa longobardskej spoločnosti (Rothariho edikt) a s nimi porovnávať výsledky z analyzovaného pohrebného rítu a materiálnej kultúry. Výsledkom bola identifikácia niektorých sociálnych skupín a to i napriek faktom, že ide o rozdielne časové úseky.

Nebolo možné komplexne postrehnúť zložky longobardskej spoločnosti ani sociálnu diferenciaciu, keďže sa vyskytli predmety bez bližšie vypovedacej schopnosti o zosnulom jedincovi (napríklad železný nôž, kostený hrebeň, korálky).

Na druhej strane je potrebné pri najhonosnejšie vybavených pohreboch si uvedomiť, že bohatstvo a sociálne postavenie jedinca sa nemusia vždy prekryvať (Krekovič 2005, 11). Z toho dôvodu je potrebné brať do úvahy údaje aj zo sídlisk, ojedinelých nálezov a historických prameňov.

PRAMENE

Paulus Diaconus – *Historia gentis Langobardorum*. In: Paul the Deacon: History of the Langobards. Anglický preklad: W. D. Foulke. Filadelfia 1906. Dostupné na internete: <http://archive.org/stream/cu31924027767593#page/n5/mode/2up>

LITERATÚRA

Adler 1966-1970 – H. Adler: Maria Ponsee. *Fundber. Österreich* 9, 1966-1970, 26–30, 147–148, 211-212.

Adler 1972 – H. Adler: Maria Ponsee. *Fundber. Österreich* 11, 1972, 120-121.

Binford 1972 – R. L. Binford: Mortuary practises: their study and their potential. In: L. Binford: *An archaeological perspective*. NewYork-London 1972, 208-243.

Bóna 1976 – I. Bóna: *The Dawn of the Dark Ages. The Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin*. Budapest 1976.

Bóna/Horváth 2009 – I. Bóna/J. B. Horváth: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. Budapest 2009.

Bystrický 2008 – P. Bystrický: *Sťahovanie národov (454 – 568). Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania*. Bratislava 2008.

Droberjar 2005 – E. Droberjar: *Věk barbarů*. Praha 2005.

Friesinger/Adler 1979 – H. Friesinger/H. Adler: *Die Zeit der Völkerwanderung in Niederösterreich*. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich. St. Pölten – Wien 1979.

Christie 1998 – N. Christie: *The Lombards*. Oxford 1998.

Kováčová 2012 – L. Kováčová: *Longobardi na strednom Dunaji*. Nepublikovaná diplomová práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 2012.

Kováčová, v tlači – L. Kováčová: *Analýza vybraných aspektov na longobardských pohrebiskách na strednom Dunaji*. *Musaica*, Bratislava, v tlači.

Krekovič 2005 – E. Krekovič: *Pohrebisková sociológia*. Štud. Zvesti AÚ SAV 37, Nitra 2005, 9-12.

Menghin 1985 – W. Menghin: *Die Langobarden*. *Archäologie und Geschichte*. Stuttgart 1985.

Schmauder a kol. 2008 – M. Schmauder a kol. (Hrsg.): *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung*. Bonn 2008.

Poppová-Urbanová/Březinová/Bravermanová 2011 – K. Poppová-Urbanová/H. Březinová/M. Bravermanová 2011: *Kurz PVP Textilní produkce v pravěku a raném až vrcholném středověku*. FiF UK Praha

Tejral 1975 – J. Tejral: *K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa*. *Slov. Arch.* 23, 1975, 379-446.

Tejral 2012 – J. Tejral: *K současnému stavu archeologického i historického bádání o nejčasnějším středověku na Moravě*. In.: J. Doležal/ M. Wihoda (eds.): *Mezi raným a vrcholným středověkem: Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2012.

ZU SOZIALFRAGEN DER LANGOBARDISCHEN GRÄBERFELDER AN AUSGEWÄHLTEN FUNDSTELLEN IM MITTELDONAUGEBIET

LUCIA KOVÁČOVÁ

Das Ziel des Beitrags war eine Analyse der Gesellschaft, die ihre Toten auf Gräberfeldern im Mitteldonauggebiet vom Ende des 5. bis zur 2. Hälfte des 6. Jahrhunderts n. Chr. bestattet hat. Aufgrund schriftlicher Quellen wurde dieses Gebiet größtenteils von dem Stamm der Langobarden bewohnt. Von dem Untersuchungsgebiet haben wir drei Gräberfelder ausgewählt – Maria Ponsee, Szentendre und Kajdacs. Aus allen verfolgbaren Phänomenen auf jedem Gräberfeld (Eigenschaften der Grabgruben, Informationen über die Bestatteten und das Grabinventar) erstellten wir eine Datenbasis, die wir anschließend im ArcGIS-Umfeld unter Anwendung des Dienstprogramms ArcMap analysiert haben. Aufgrund der Ergebnisse versuchten wir uns zu der Struktur und sozialen Differenziation der langobardischen Gesellschaft zu äußern. Auf jedem untersuchten Gräberfeld stießen wir auf eine große Zahl von Gräbern mit festgestellten sekundären Eingriffen, welche die Aussagekraft der Fundumstände vermindern und damit unsere Interpretationsmöglichkeiten verzerren (Abb. 1, 2). Durch die Verfolgung der Grabausmaße unterschieden wir auf dem Gräberfeld in Szentendre die tiefsten Grabgruben, die sich in der Mitte befanden und die seichtesten, die vorwiegend an seiner Peripherie zum Vorschein kamen (Abb. 3). Bei den Gräberfeldern von Maria Ponsee und Kajdacs waren wir nicht imstande, uns eindeutig zur Lage der tiefsten und seichtesten Grabgruben zu äußern.

Bei der Analyse des Grabinventars haben wir drei Fundgruppen ausgesondert. Die erste Gruppe umfasste Gegenstände, die sich ausschließlich in Männergräbern befanden (Schwert, Lanze, Dolch, Schild, Pfeile) und die zweite enthielt Gegenstände, die nur in Frauengräbern erschienen (Perlen, verschiedene Fibeltypen und Webgeräte – Webschwert und Spinnwirtel). Grabbeigaben der dritten Gruppe erfassten wir sowohl in Männer- als auch in Frauengräbern von verschiedenen Alterskategorien (falls wir sie identifizieren konnten), deswegen betrachteten wir sie als herkömmliche Artikel, die nicht geschlechterspezifisch sind. Aus diesem Grund waren sie für uns bei der Lösung der anschließenden Frage der gesellschaftlichen Struktur oder Hierarchisierung nicht maßgebend. Zu diesem Zweck stützten wir uns auf historische Quellen über die langobardische Gesellschaft (das Edictum Rothari) und verglichen sie mit unseren Ergebnissen von Analysen des Bestattungsritus und der Sachkultur. Wir identifizierten einige mögliche Sozialgruppen (freie bewaffnete Männer, freie Frauen, halbfreie Männer und Frauen und Diener, bzw. Sklaven), obwohl es sich um unterschiedliche Zeitabschnitte handelt.
(Preklad Jana Kličová)

*Mgr. Lucia Kováčová
Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta MU
Arna Nováka 1
602 00 Brno
lucia.kovacova13@gmail.com*